

Пенсійна реформа

За даними Пенсійного фонду, 2025 року пенсії в Україні отримували 10,2 мільйона людей, і загалом на це було витрачено 870,3 мільярда гривень. Середня пенсія після березневої індексації 2026 року становить близько 7,1 тисячі гривень, а мінімальна, залежно від віку і стажу, коливається від 3,4 до 4,2 тисячі. За цими цифрами стоять мільйони людей, які ціле життя працювали і тепер щодня вирішують, що важливіше, ліки чи хліб. Тому розмова про пенсії для мене не є розмовою про бюджетні таблиці. Це розмова про людську гідність і про те, чи має держава право розпоряджатися найзаслуженішими грошима людини.

Я пропоную перейти від солідарної пенсійної системи до накопичувальної. Нижче я поясню, що це означає, чому нинішня система приречена, як це роблять в інших країнах, чим вони ризикували і як зробити перехід так, щоб ніхто з нинішніх пенсіонерів і людей передпенсійного віку нічого не втратив.

Чому нинішня система не має майбутнього

Солідарна система влаштована просто. Люди, які працюють сьогодні, платять внески, і саме з цих внесків виплачують пенсії тим, хто працював раніше. Свої власні внески людина фактично не накопичує, вона лише розраховує, що наступне покоління заплатить і за неї. Така схема працює, поки працюючих набагато більше, ніж пенсіонерів. Щойно співвідношення змінюється, система починає ламатися. Працюючих стає менше через народжуваність, яка падає десятиліттями, і через міграцію, яку війна збільшила в рази. Пенсіонерів стає більше, бо люди живуть довше. Це демографічна арифметика, яку неможливо скасувати рішенням уряду.

Сама ця арифметика вже проявляється. 2023 року Пенсійний фонд отримав із державного бюджету 26,5 мільярда гривень на покриття дефіциту. 2024 року він обійшовся без допомоги бюджету, але, за оцінкою Центру економічної стратегії, це сталося завдяки зростанню зарплат і збільшенню кількості військових, які сплачують внески. Це добре, проте я не вважаю це структурною перемогою. Зростання зарплат і чисельності війська в умовах війни є збігом обставин, а не властивістю самої системи. Коли обставини зміняться, структурна проблема повернеться.

Другий недолік стосується справедливості. Формально пенсії індексуються за формулою, яка бере половину інфляції попереднього року і половину зростання середньої зарплати за три роки. 2026 року це дало 12,1 відсотка. Але остаточне рішення щороку ухвалює уряд, і на це рішення впливають можливості бюджету, а не реальне падіння купівельної спроможності. До того ж для пенсій, призначених у різні роки, застосовуються різні коефіцієнти. У результаті людина, яка роками платила більше, з часом наближається до рівня тих, хто платив менше, і її пенсія перетворюється на щось схоже на соціальну допомогу, яка залежить від доброї волі бюджету. Людина, яка віддала державі частину кожної зарплати, має право очікувати, що її гроші належать їй.

Що таке накопичувальна система

Суть накопичувальної системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків, які людина сплачує протягом життя, не йде одразу на виплати іншим людям, а потрапляє на її власний

рахунок. Гроші на цьому рахунку належать їй, перебувають у фонді, який інвестує їх в економіку, і приносять дохід. Коли людина досягає пенсійного віку, вона отримує пенсію з того, що накопичила, і з доходу, який принесли ці гроші. Тут немає питання, чи вистачить працюючих наступного покоління, бо людина живе за власні накопичення.

Фонди, в яких зберігаються й інвестуються ці гроші, можуть бути державними або недержавними. Я переконаний, що недержавні фонди ефективніші. Вони зацікавлені в прибутку, бо від нього залежить їхній заробіток, а отже вони краще вибирають, куди вкладати, і змагаються між собою за клієнта, пропонуючи нижчі комісії та кращий результат. Людина обирає фонд сама, може змінити його, якщо він працює погано, і тим самим тисне на всіх. Держава ж, яка керує грошима, має зовсім інші мотиви, і історія знає багато випадків, коли вона витратила їх на потреби поточного бюджету.

Є й ще одна перевага, про яку говорять менше, але яка для країни надзвичайно важлива. Мільйони накопичувальних рахунків створюють довгі гроші, тобто капітал, який можна інвестувати на десятиліття. Саме такого капіталу бракує Україні для заводів, енергетики та інфраструктури, про які я пишу в цій книзі. Накопичувальна система не лише забезпечує пенсію, а й будує економіку, яка здатна ці пенсії платити.

І ще одне. Накопичені гроші належать людині, а отже і її сім'ї. У солідарній системі, якщо людина не дожила до пенсії, її внески фактично зникають. У накопичувальній системі накопичення можна успадкувати. Для людини, яка працювала все життя, це принципово інша відповідь на питання, чиї це гроші.

Досвід інших країн

Накопичувальні елементи пенсійних систем існують у багатьох країнах, але в різних формах, і я хочу бути точним. Найвідоміший приклад дала Чилі, яка 1981 року перевела працівників на особисті рахунки. Швеція 1998 року спрямувала частину внесків, а саме 2,5 відсотка доходу, на рахунки, якими громадяни розпоряджаються самі. Польща запровадила накопичувальний рівень 1999 року, Естонія 2002 року. В Австралії роботодавці зобов'язані відраховувати частину зарплати на особисті пенсійні рахунки працівників, і ця система діє з 1992 року.

У США, Німеччині, Франції та Італії основу пенсійної системи досі становить солідарна, але вона доповнюється накопичувальними елементами, наприклад приватними пенсійними планами, які в Америці створюють при роботодавцях. Росія теж запроваджувала накопичувальну частину, але з 2014 року заморозила нові відрахування. Цей приклад і є застереженням, про яке я скажу нижче.

З досвіду цих країн я роблю два висновки. Перший, що перехід коштує грошей. Поки частина внесків іде на особисті рахунки, держава все ще має платити пенсії тим, хто вже вийшов на пенсію або наближається до неї, а це означає, що кілька десятиліть вона несе подвійне навантаження. Ігнорувати цю проблему не можна, і нижче я пропоную, як її розв'язати. Другий висновок, що накопичення потребують захисту від самої держави. У Польщі 2014 року приблизно половину активів накопичувальних фондів передали до державної системи. В Угорщині 2010 року людей фактично змусили повернутися до державної пенсійної системи. В Аргентині 2008 року приватні пенсійні фонди націоналізували. У всіх цих випадках

держава, якій бракувало грошей, діставала їх із людських накопичень, бо ніщо їй цього не забороняло.

Як це має бути в Україні

Ідея не нова навіть для нас. Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачив накопичувальний рівень ще на початку 2000-х, але за понад двадцять років його так і не запустили. Урядовці визнають, що причиною стали сумніви щодо досвіду сусідів і брак рішучості. За останніми заявами першого заступника міністра соціальної політики, запустити обов'язковий накопичувальний рівень сподіваються в 2027 або 2028 році. Я вважаю, що цю дату слід розглядати не як найкращий сценарій, а як крайній строк.

Моя пропозиція складається з шести частин. По-перше, нинішні пенсіонери та люди, старші за 35 років, залишаються в чинній системі. Держава як розпорядник солідарної системи бере на себе виплату всіх зобов'язань, які виникли перед ними за роки внесків. Жодна пенсія, призначена за чинними правилами, не зменшується. По-друге, для людей молодших за 35 років внески спрямовуються на особисті накопичувальні рахунки. Вони самі вирішують, до якого фонду, державного чи недержавного, перерахувати гроші, скільки відкладати понад обов'язковий мінімум, коли виходити на пенсію і яку частину накопичень отримувати щомісяця.

По-третє, внески, які ці люди вже сплатили до системи, не зникають. Держава визнає їх як борг, наприклад у формі спеціальних зобов'язань, які зараховуються на рахунок людини і збільшують її майбутню пенсію. Чилі свого часу зробила саме так, і це одна з причин, чому перехід відбувся без соціального вибуху. По-четверте, подвійне навантаження покривається за рахунок кількох джерел, а саме надходжень від приватизації державного майна, про яку йдеться в окремому розділі, економії від скорочення функцій держави і, якщо знадобиться, державних запозичень, які відносно невеликі порівняно з тим, що держава втратила б без реформи.

По-п'яте, накопичення є приватною власністю людини і її спадкоємців. Закон не може ні вилучати їх, ні заморожувати, ні примусово обмінювати на державні папери. Цей захист я пропоную закріпити не звичайним законом, а Конституцією, як продовження статті про право власності, бо саме досвід Польщі, Угорщини, Аргентини та Росії показує, що закон про пенсійні накопичення можна змінити за один день. По-шосте, фонди конкурують між собою відкрито. Вони публікують результати та комісії, зберігають гроші окремо від власних активів компанії і несуть відповідальність за збитки, спричинені порушеннями. Держава залишає за собою лише контроль за тим, щоб правила для всіх були однаковими.

Чому не можна чекати

Кожен рік зволікання робить перехід дорожчим. Чим більше людей виходять на пенсію за солідарною схемою, тим більший борг доведеться сплачувати, і тим менше залишається часу для накопичення в тих, хто молодший. Кожне покоління, яке працює без особистих накопичень, вкладає гроші в систему, що залишає їм дедалі менше. Реформа, відкладена ще на двадцять років, перестане бути реформою і стане запізнілою відповіддю на кризу, яка вже настала.

Підсумовуючи, я пропоную систему, в якій кожна людина знає, що її гроші належать їй, що вони працюють на неї і на її сім'ю, і що жоден уряд не зможе їх відібрати. Нинішні й майбутні пенсіонери заслуговують на пенсію, яка не залежить від настрою бюджету. Пенсійна реформа є питанням людської гідності, і від її вирішення залежить також майбутнє нашої економіки.